

A WM-rendszer és a V-effekt

A sportsajtó és a színházi újságírás nyelvéről

Mottó: „Dzurják a felső sarokba gurított.” (Gulyás László)

Sport és színház. Színházi sajtó és sportújságírás. Első pillantásra talán egymástól távol esnek, valójában azonban – több évtizedes újságírói és újságolvasói praxis alapján állítom ezt – közeli rokonságban állnak. Ezért lehet érdemes összevetni a nyelvhasználatukat.

Mik a közös vonások? Vizsgáljuk meg ezt a kérdést először a két szakma művelőinek szempontjából, hiszen Gombocz Zoltánnal együtt hirdetjük, hogy a nyelvet nem választhatjuk el a használójától.

1. A sportújságíró és a színházi újságíró jól behatárolt szakterülettel foglalkozik, amely szakterülethez történetesen mindenki ért, aki nézőként figyelője, követője, rajongója a sportnak, illetve a színháznak, s véleményét ugyanez a mindenki – hangoztatja is. Ennek folytán a sportújságíró és a színházi újságíró működése épp úgy a széleskörű nyilvánosság kritikájának tárgyát képezi, mint ahogy ő maga kritikus dokumentátora az adott szakterület eseményeinek.

2. Mindkét újságíró többféle műfajban publikál, s többműfajúsága bizonyos ellentmondásokat szül. Ír kritikát – nevezhetjük így akár a futballmeccsről való tudósítást is, vö: futballkritika –, jegyzetet, publicisztikát, riportot, portrét, készít interjút színházi emberekkel, illetve sportolókkal és sportvezetőkkel. Ez utóbbi tevékenysége közben módjában áll érzéklni a hatást, amelyet kritikaival gyakorolt bírálatai tárgyaira, alanyaira. A műfajok közötti folyamatos átjárás kényessé és érzékennyé teszi az újságíró helyzetét a szakmai közegben. Egyik minőségében már-már kedvelik és szaktárs számba veszik őt,

másik minőségében viszont haragszanak rá és hajlamosak ellenségnek tekinteni. Az ambivalens viszonyulás következményeként az újságíróval szemben olykor ellentétes elvárások fogalmazódnak meg. Egyfelől legyen kívülálló, egyszerű néző, hagyja hatni magára az eseményeket, amelyek a sportversenyen/színházban történnek. Ugyanakkor fejtse meg, értelmezze, mentse is, magyarázza is, ami a pályán, a színen zajlik – értsen hozzá. (És szeresse! – kéri néha, mintha el lehetne képzelni bárkiről, hogy a fél életét nézőtereken tölti anélkül, hogy szeretné a dolgot.)

3. Mindkét újságírás nyelve használ terminus technicusokat, néha pusztán az újságíró szakértelmének demonstratív kifejezésekként. Amilyen könnyed természetességgel leírja a sportújságíró egy focimeccs-tudósításban például azt, hogy a csapat WM-rendszerben állt fel, ugyanilyen magától értetődően emlegeti a színikritikus mondjuk a V-effektet egy Brecht-bemutató ismertetésekor.

A múlttól a jelenig

A mai magyar sportújságírás nyelve, szakkifejezés-készlete és stílusa a XIX. század végén alakult ki, egyértelműen angol hatásra. Jellemző momentum, hogy amikor Vörösmarty Mihály magyarra fordította Shakespeare Lear királyát, nyilván értetlenül nézte a football-player szót, s süvölvényt tett a helyére az 1. felvonás 4. színében. Ekkoriban még nem létezett sem labdarúgás, sem futball, sem foci szavunk. Mint azt dr. Bencze Imre: Mindent bele! Sportnyelvi bűvárlatok című cikkében írja, a Reform című politikai napilap egyik 1879-es számának Athletikai gyakorlatok című cikke említ először „angol rugósdí” nevű játékot¹.

A magyar színikritika – és nyelve – jóval korábban született meg, kétségkívül a német nyelv hatásától érintve. Hivatalosan és a legszigorúbban a Honművész 1833-as indulásához köthetjük a magyar színikritika kezdetét, de

¹ Dr. Bencze Imre: Mindent bele! Sportnyelvi bűvárlatok, In: Sportnyelvünk a 21. század elején – Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium anyanyelvi pályázataiból. NKÖM 2003

mint arról Kerényi Ferenc beszámol², például a Magyar Kurír 1815. november 21-i számában megjelent Hamlet-bírálat (amelyet valószínűleg Dessewffy József írt Benke József miskolci alakításáról) a műfaj legszigorúbb kritériumait is kielégíti már. Legelsőként azonban mégiscsak azt az 1792. május 4-i írást tartjuk számon, amely így kezdődik: „Pest, Május 7-dikén – Tegnap előtt, az az e' hónap 5-dikén játszott először itt a' Theatrumi Magyar Társaság, dugva vólt az egész épület.”³

Természetesen mind a sportújságírás, mind a színházi újságírás nyelve folyamatosan fejlődött az elmúlt egy-két évszázadban. Fejlődésük útja azonban különböző. A színházi újságírás nyelve értelemszerűen jóval gazdagabb és szélesebb merítésű, mint a sporté. Előbbi alapanyaga ugyanis a drámairodalom, vagyis az irodalom, amelyet bizvást tekinthetünk a nyelvhasználat csúcsának: választékosságát, mívességét, stiláris változatosságát tekintve. Ehhez képest a sportnyelv szűkebb verbális, lexikai tárházzal rendelkezik. Valószínűleg ennek és a korlátozottabb terminológiával való elégedetlenségnek köszönhető, hogy a sportújságírás művelői folyton építik, duzzasztják és cifrázzák szókincsüket. Mindig újabb meg újabb kifejezéseket keresnek, hogy az óhatatlanul előforduló szóismétléseket elkerüljék. Ezen igyekezetükben szinte lázasan hajszolják bele magukat erőltetett szinonimák gyártásába. Így lett a kapusból *hálóőr*, *portás* vagy egyenesen *cerberus*, a labdából pedig *játékszer*, *gömb*, *börgolyó*, *pötytös*, a focicsapatból *alakulat*, *együttes*, *férfiiegylet*, *tizenegy*, sőt válogatott esetén *nemzeti tizenegy*. A *mérkőzés* és a *meccs* szavak mellőzésére igénybe veszik az *összecsapást*, a *találkozót*, a *küzdelmet*, a *párharcot*, a *párbajt* és a *derbit*. A harcászatból egyébként is szívesen kölcsönöznek kifejezéseket a sporttudósítások: *haditett*, *csata*, *offenzíva*, *ádáz küzdelem*, *megrohamozás*, *rohamok visszaverése*, *bombázás* stb.

Mint azt Katona Edit megállapítja: „A sportnyelvre általában jellemző az expresszivitásra való törekvés, az erős színezetű jelzők, főnevek, szélesebb

² A magyar színikritika kezdetei 1790–1837, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc, 2000, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó

³ Buda, 1792. május 5., In: A magyar színikritika kezdetei 1790–1837, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc, 2000, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 14. oldal

körben ismert argó eredetű nyelvi elemek használata. Mindezek a hatáskeltés, a figyelemfelhívás eszközei, de egyes szavak szükségtelenül gyakori emlegetése nagy mértékben csökkenti értéküket, jelentés nélkülivé, üressé teszi őket. Így van ez a harcra, háborúskodásra utaló kifejezésekkel, amelyek előzőnk sportnyelvünket”⁴

A klisék birodalma

A Katona Edit által 1989-ben említett veszély nagyon is élő: a sportújságírás nyelvében a kifejezések hamar elcsépelődnek. Íme néhány jellemző példa a labdajátékok tudósításainak mostanra már alaposan elkoptatott sablonszövegeire: *lefaragtak a hátrányukból, látványos adok-kapok alakult ki, góliszonyban szenved, három góllal terhelte meg az ellenfél kapuját, kezébe vette a játék irányítását, idegenben pontot rabolt, a hálóba helyezte a labdát, jól semlegesítette, elszenvedte első vereségét, légüres térben mozog a pályán, dédelgeti a kapus a labdát, a játékvezető nem látott okot a beavatkozásra, a játékvezetői síp néma maradt,* és így tovább.

A klisék léte, illetve folyamatos újratermelődése bizonyára összefügg avval, hogy a sportújságírás nyelve a színházinál – vagy egyáltalán: a publicisztikai stílus többi rétegénél – nagyobb mértékben dolgozik szabványosított, előre gyártott elemekkel. Ugyanakkor – mint azt a sportnyelv jeles tanulmányozója, Fábíán Pál már 1947-ben írásba foglalta –: „A tudósítók eleven stílusa nem egészen az ő érdemük. A közönség körében kialakult szólásokat vették át, és azokat váltogatják bizonyos majdnem gépies sorrend szerint.”⁵ Amiből annyit mindenképpen leszűrhetünk, hogy a meccsen hallható szurkolók legjobb bemondásait nyilván valóban beépítik szókincsükbe a sportriporterek. Valószínűleg ide sorolhatóak az olyan, szellemes és plasztikus

⁴ Katona Edit: Szívügyünk, a sport(nyelv), Hungarológiai közlemények, Újvidék, 1989. szeptember, 533. o.

⁵ Fábíán Pál: Sportnyelvünkről, 1947, Magyarosan 14–15: 17–23.

megfogalmazások, mint például *átjáróház a védelem* (könnyen átjutnak rajta a támadók); *kipókhálóztá a felső sarkot* (nagy gólt lőtt a kapu sarkába); *eljátssza a nagy halált* (a játékos fájdalmas arccal hosszan fetreng a földön), *lepkét fogott a kapus* (mellényült a labdának) vagy a *megrüházták* nyomán a *lezakóztott* (kikapott). A szurkolói nyelvhasználathoz tartozik az is, hogy az idősebb nemzedékek máig szívesen alkalmazzák az eredeti sportszavakat. Él tehát a szöglet mellett a *korner* is, a kezezés mellett a *henc* (hands), valamint olyan sajátos, 1:1-re végződő angol-magyar találkozók, mint például a *balbekk* (back=hátvéd), *jobbhalf* (half=középpályás, ill. fedezet), *taccsvonal* (touche=érint) vagy a *centercsatár*. Ez utóbbi szófordulatot Molnár Ferenc Szabó Irmája is használja Az üvegcipő című vígjátékban, szíve választotta magasztalására.

Valószínűleg a szóismétlés-kerülési szándékra vezethető vissza az a jelenség is, hogy a sportújságírók előszeretettel vetnek és vezetnek be olyan, más szöveggörnyezetben hasonló jelentéssel nem bíró kifejezéseket, amelyek aztán közhellyé laposodva kizárólagosan sportnyelvi sztereotípiákká válnak. Ilyen például a sérült játékosokat szimbolikusan lajstromozó *maródiak listája*, vagy a következők: a csatár *veszélyezteté a kaput* (támad), a védő *hárít* (illetve szerel), *értékesíti a büntetőt* (berúgja a tizenegyest). A sportújságírói megfogalmazások forszírozott eredetiségének és egyéniességének súlyos következménye, hogy a cikkekben megszólaló sportolók „élő ember így biztosan nem beszél” modorban szoktak nyilatkozni. Két példa erre:

„A párharc még nem lefutott, a színültig megtelő stadionunkban abszolválható a fordítás” – véleményezte az eseményeket Ranieri.”⁶

„Szeretnénk minél tovább menetelni a sorozatban, ami nem lesz egyszerű a nagy nevek miatt – fogalmazott Angel Dealbert, a valenciaiak középső védője.”⁷

Fábián Pál a sportsajtó stílusát 1963-ban szemlélve a cikkek műfaja szerint eltérő stíluselemeket különböztetett meg. Az első csoportba a szoros

⁶. München az Alpok alján, Népszava, 2012. febr.24

⁷ Európa Liga: kikapott, és kiesett a címvédő, Népszava 2012. feb.23.

értelemben vett szakszövegeket sorolta. Másodikként a tudósításokat említve, azok nyelvét a szakszövegekénél fellazítottabbnak ítélte. A harmadik kategóriába tartozó színes anyagokhoz színesebb, mozgalmas stílust rendelt. Észrevétele szerint a sportsajtó nyelvére legfőképpen a társalgási nyelv hatott, azon kívül a hivatali nyelv (*támadólag lépett fel, szerezte meg a győzelmet, nem került lejátszásra, felgyorsítása terén*)⁸, valamint az ilyen minőségében már említett katonai nyelv. A Fábíán Pál vizsgálódása óta eltelt ötven évben minden bizonnyal sokat változott a magyar sportnyelv. Egyrészt a sajtó bulvárosodása során közeledett egymáshoz az említett három műfaj stílusa, másrészt napjainkban okvetlenül az internet nyelve hat rá legerőteljesebben. Ezt Bartek Dániel egy viszonylag friss tanulmányban így látja: „A rádió és televízió melletti harmadik elektronikus médium, az internet sok tekintetben 'öszvér' műfajokat szült az utóbbi években. A mérközéssel párhuzamosan szerkesztett on-line közvetítések, a rohamtempóban megírt rövidhírek egyaránt magukon viselik az írás- és szóbeliség bélyegét. Nagyrészt a klasszikus publicisztikai műfajokat imitálják, azonban teszik mindezt kevesebb nyelvi tudatossággal. A Nemzeti Sport honlapján is gyakran találni nyelvi hibákat (elgépelés, ismétlések stb.), amelyek érezhetően a felgyorsult hírközlés eredményei. Az igényes megfogalmazás másodlagos tényezővé vált a nagy mennyiségű információ mielőbbi célba juttatásához képest. Az internetes fórumok szövegei pedig végképp az élőbeszéd felé közelítenek.”⁹

Színház a sportnyelvben

A sporteseménynek és a színházi eseménynek számos hasonló vonása van, a dramaturgia és a hatásmechanizmus például feltűnő azonosságokat

⁸ Fábíán Pál: A sportnyelvről, Sport és Tudomány 1963. 10. szám 312, 1964. 1. sz. 27.

⁹ Bartek Dániel: A magyar sportnyelv legújabb fejleményei, különös tekintettel a labdarúgás nyelvére, e-nyelv.hu magazin, 2009. szept. 29.

mutat. Egyáltalán nem meglepő tehát, ha a sportújságírás nyelve szívesen merít a színházi szókészletből. Alkalmazza a *felvonás* szót a félidő szinonimájaként, avagy ilyen kontextusban: „A labdarúgó Európa Liga nyolcaddöntőjéért folytatott küzdelmek végső felvonása szokás szerint két játéknappra bomlott”¹⁰ – értsd: kedden is, szerdán is vannak meccsek. De bármikor előkerülhet a szintén színházi *debütál* szó is: „Szerdán, az azeriek elleni Európa-bajnoki selejtezőn debütál a magyar női kézilabda-válogatott kispadján a norvég Karl Erik Böhn, aki az első külföldi szakvezető a nemzeti csapat élén.”¹¹ (Most azt talán ne firtassuk, miként is lehet egy kispadon debütálni...)

Értelemszerűen helyet követel magának a sportcikkekben a *reflektorfény* is: „Minél nagyobb a meccs, minél nagyobb a reflektorfény, annál jobban pörögnek” – mondta Mike D'Antoni vezetőedző.¹² Példa egy *mellékszereplőre*: „Úgy gondolom, csak mellékszereplő vagyok, az edző nem bízik bennem – idézi az AS David Silvát.¹³ Előfordulhat *végszó adása* is, bár némiképp félreértve vagy félreértelmezve, valószínűleg a tartalmilag helyénvalóbb *zárszó* helyett: „Minden szétesett. A védekezésünk, a támadójátékunk, a csapatjáték” – adta meg a végszót a Knicks borzalmas szezonjához Fred Jones a Pacers elleni meccs után.”¹⁴ Nem halt ki a *primadonna* sem, jóllehet 1971-es munkájában Bánhidi Zoltán megjósolta némely szavak kapcsán: „ma már csak az idősebbek nyelvében él, egyrészt megkoptak az agyonhasználatban, másrészt a fogalmak (király, kisasszony, primadonna) kiveszőben vannak a mi korunkban: kimentek a divatból.”¹⁵

¹⁰ Európa Liga: kikapott, és kiesett a címvédő, Népszava 2012. feb.23.

¹¹ Böhn reméli, nem lesz izgalmas a bemutatkozása. Nemzeti Sport 2011. október 17.

¹² A sztárokkal megerősített Knicks elkapta a Miami Heatet, Nemzeti Sport 2011. feb.28.

¹³ Spanyolország: David Silva szerint Del Bosque nem bízik benne, Nemzeti Sport, 2011. szeptember 20.

¹⁴ Történelmi mélypontra a tragikusan szereplő New York Knicks, Nemzeti Sport, 2008. április 17.

¹⁵ Bánhidi Zoltán: A magyar sportnyelv története és jelene sportnyelvtörténeti szótárral, 1971, Akadémiai Kiadó, Budapest, 182. o.

Ám amíg vannak primadonna kategóriájú és mentalitású sportolók, addig a szó is marad: „Ünneplés helyett azonban szópárbajoznak, a főszereplő persze Maradona, a hisztis primadonnák legnagyobbika.”¹⁶

Sport a színházi nyelvben

Ha a fordított eset ritkább is, mégis megfigyelhető, hogy élnek olykor sportos kifejezésekkel a színházi tárgyú írások. Azok a példák, amelyeket hozok, eklatánsan megmutatják azt is, hogy a színházi sajtó nyelve még bonyolultabb – hogy ne mondjam: nyakatekertebb – tud lenni, mint a sporté. Mindenekelőtt az feltűnő, hogy a színikritikák mennyire szeretik a rendkívül hosszú, többszörösen összetett mondatokat, a zárójeleket, a gondolatjeles közbevetéseket.

Felbukkanhat színibírálatban például a *gól* szó: „Így minden előadás kiegészül(het) saját(os) epizódjával, feltéve, hogy ezzel a non-replika lehetőséggel nem csak a Madáchot kínálták meg a szerzők (mert ha mégis, úgy bravó a Madách diplomáciájának, de újabb gól az iparszerű musical javára), hanem benne foglaltatik a játszási jogban az eredetitől való eltérés lehetősége.”¹⁷ Ráadásul nemcsak gólt lehet lőni színházban, de néha még öngólt is: „Simon Balázs kedvesen infantilis Shakespeare-rendezését Tévedések (vígjátéka) címmel játsszák (egyesekek szerint a cím öngól, de legalábbis olyan magas labda, amelyet már nem is illik leütni).”¹⁸ Ne lepődjünk meg azon sem, ha egy dráma előadásában a darab valamelyik szereplője esetleg *nem rúg labdába*, mint például a Bécsi Ünnepi Hetek Peter Sellars rendezte Othellójában: „Brabantio kívül van ezen a mára végleg bezárult körön, nem rúg labdába. Nem is jelenik meg az előadásban, csak a hangját halljuk, telefonon.”¹⁹

¹⁶ Hisztis primadonnák főszerepben, index.hu, 2010. július 1.

¹⁷ Sz. Deme László: Abszurd és Musical Criticai Lapok, 2009./11.

¹⁸ Magyar Judit Katalin: Tévedések vígjátéka, Népszava, 2000. február 29.

¹⁹ Koltai Tamás: Bécsi szelet, Színház, 2009/9.

Kétségkívül a sportból átvett és nemritkán használt kifejezés a *ziccer*, illetve az abból fejlesztett *ziccerszerep*: „Sajnos, Szilágyi Tibor sem használta ki a ziccerszerep adta lehetőséget, idealizált Jókai-hőst formál a sanyarú sorsú, de mégiscsak rovott múltú Mosolygóból, pedig már a 'kritikai realizmus' előestéjén tartunk, és a szerep telve iróniával.”²⁰ Akadhat váratlan találkozásunk a *lesipuskás* szóval is: „Egri Kati cinikus fölényű Bozókinéja (a mama) emelkedik ki énektechnikájának itt jól ható elementaritásával és az eredendően két dimenzióban élő figura plasztikussá tételével. Az ő nagy irama szomszédságában Ilyés Róbert (a felszarvazott ügynökférj, a megcsalátását is a munkájuk részeként elfogadó papa, Bozóki) mulya – vagy mulyaságot színlelő – lassúbbsággal, a másodhegedűség lesipuskás kényelmével jellemez.”²¹

Ha már a *lesipuskás* előkerült, akkor semmiképpen nem mehetünk el szó nélkül a *les* mellett. Erre a szabálytalanságra más nyelveknek nincs önálló szavuk. Az angol azt mondja rá: *offside*, vagyis határon túl, ezt fordítja a német *abseitsre*, az orosz cirillizálja *офсајд*-ra. A francia és a spanyol játékon kívüliséget emleget (*/être/ hors-jeu, fuera de juego*), az olasz pedig definiál elnevezés helyett: *posizione irregolare* (szabálytalan helyzet). Ha elképzeljük a védekező olasz focicsapat felhevült drukkereit, amint nyaki ereiket megfeszítve ordítják: *posizione irregolare!*, máris beláthatjuk, mennyivel kedvezőbb a magyarok helyzete, akik azt az egyszerű, szemléletes, rövid, de nyújtható szót kiabálhatják, hogy *les*.

Sport és színház közös közhelye az *ezerfejű cézár* kifejezés, amely a közönség megnevezésére, jellemzésére szolgál. Az ezerfejű cézár tetszésének elnyerése egyik területen sem egyszerű feladat. De a legnagyobb játékosok esetében – jeleskedjenek akár a színpadon, akár a sportpályán – okvetlenül sor kerül *jutalomjátékra*, és lesz részük igazi *örömszínházban* vagy *örömfociban* is. S ha játékkal sikerül elnyerni a közönség elismerését, akkor sem itt, sem ott nem szabad *ráülni az eredményre*: élvezni a hatást. Mindig tovább kell menni mozgásban lenni, sohasem megállni. Ez a kiváló színházi rendező, Peter Brook

²⁰ Darvai Nagy Adrienn: Biedermeier bonbon, vagy inkább bonton? *Critikai Lapok*, 2000/1.

²¹ Tarján Tamás: Szűrt levegő, *Színház* 2005/5.

jelszava, de nyugodtan állíthatja bármelyik edző vagy sportvezető, hogy a szájából vették ki a szót.

Stuber Andrea
ELTE BTK
magyar nyelv és irodalom MA
Szociolingvisztika és dialektológia
BMA-MAGD-NY-112
2012